

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf.

Julius—Augustus 1889.

4-ik füzet.

ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY SÁNDORNAK

„A SZÉKELYEK ERDÉLYBEN“ CZIMŰ ÉPOSZA. ¹⁾

Szükségesnek látom előre bocsátani, hogy miképp keletkeznek az ős történelmi mondák és belőlük hogyan lesz éposz.

A népeknek éppen úgy van gyermekkora, mint az egyeseknek. A gyermeknépek nagy férfiai, hősei, kikben vitézség által az emberi nagyság magasabb fokon nyilvánult, nagy tiszteletben vannak, mindenki büszke rájuk, mint mi Atillánkra vagy Árpádunkra.

Az ősnépek későre jutottak el a történetírás koráig; addig nagyobb eseményeik és hőseik emléke az ajkakon él. Az emlék időről-időre folyvást szépül, a jelesség növekszik, mígnem a megtörténtek természetes esemény nagyon sok csodálatosnál csodálatosabb részlettel gazdagodik, dal és ének tárgya lesz, eredeti vonásait elvesziti, helyettük újakat és szebbeket nyer, míg végre átmegy a mondák országába.

Mikor aztán a népképződés az eszményt annyira a szertelenségig szinezte, hogy már nagyobb része a csoda világába ment át és a józan ész többé emberileg lehetségesnek nem tarthatja, a mondaalkotás ezen is segít: a hőst Isten gyermekének, félistennek, az esemény csodás részleteit embernél felsőbb lények beavatkozásának tulajdonítja. Ezzel a nehézség el van oszlatva; így már a legcsodásabb tettek is megfoghatók. A Jézus istenítése is ezen az alapon történt. A történelmi mondákkal eképp kapcsolatba hozott istenekről, angyalokról, tündérekről ismét mesék keletkeznek, melyekben ezek emberiebbekké válnak és az ősnép multjából szerepök kijut. A mondák világában az ég a földhöz közel van: az ember istenivé, az isten emberivé könnyen lesz.

Ha egyszer az esemény és hőse a népek mondaalkotó tehetségének dajkálása alá került, nemcsak megnő és kiszineződik, hanem meg is tisztul: halvány vonásait, nem költői részleteit lassanként el-

¹⁾ E tanulmányt tanári székfoglalóul felolvasta szerző Székely-Kereszturt, 1889. máj. 30-án beigtatása alkalmával.

vesziti; mindenki szereti úgy hinni, a hogy szebbnek találja és nemzeti büszkeségének jobban hizeleg és fejlesztí úgy, hogy még szebb legyen és lelke eszményének jobban megfeleljen.

Ezen az úton keletkeztek és alakultak az ősnépek számos mondái; ezen az alapon szövődött össze a görög őskor története, vallásuk és isteneik történetével; ezen az alapon tesznek szert a magyarok és hunok két őse, Hunyor és Magyar, féltündér feleségre.

Igy kell képzelnünk, a mit Arany János, midőn naiv époszukról szól, a mondák hengergésének nevez; úgy kerekednek és domborodnak ki, mint a magas hegyről lefutó hőtömeg.

Az ősi mondákban a későbbi kor költője készen kapja, mit az irodalomban éposznak, magyarul hőskölteménynek neveznek. A költő teendője, hogy az egymással összefüggő ősi mondákat egy főesemény és főhős köré csoportosítva, a nép isteneivel és életnézetével való szoros összefüggésüket megtartva, epikai alkotó tehetségével belőlük egységes művet alkosson.

A görög népnél Krisztus előtt 800 esztendővel már meg volt alkotva két hatalmas éposz: az Ilias és az Odyssea. Szerkesztésüket a hagyomány Homerusnak, a költők apjának tulajdonítja. Az Iliasban a Homerus előtt százakkal történt és a nép mondáiban sok oldalról gazdagon feldolgozott trójai háborúnak, a mely tíz évig tartott, egy részlete van gyönyörűen megénekelve. A költemény hőse Achilles görög király, Thetis istennő fia, Agamemnon királyljal, a Tróját ostromló összes görögök fővezérével összeveszván, haragjában nem vesz részt a harczokban. A legnagyobb hős félrevonulása sok vereséget hoz a görögökre. Ezen megesvén a haragvó hős szive, kedves barátját és fegyvertársát a harczba engedi; azonban ezt csakhamar megöli a trójaiak legnagyobb hőse, Hector. Barátjáért boszút állani végre a haragvó hős is megjelenik a harczmezőn és az ellenében boszuját tölti. Ez a 24 énekből álló nagy éposz magva. A háboruban a görögök istenei is egyik vagy másik párton részt vesznek, sokszor még cselekvőleg is. Homerus másik nagy époszában, az Odysseaban Odysseus görög királynak, a trójai háborúból hazautazó hősnek hosszas hányódásához fűzött mondái és hű nejéhez hazatérése vannak elbeszélve. Homerus mindkét művében a mondákban készen kapott dolgokat kora felfogásának naivságával beszéli el.

E két óriási éposz hatása az örökszép hatása. Bámulta ezeket a görög, azután a római s ma is bámulja minden művelt nép és követni igyekezett minden épikus költő. A rómaiaknál Krisztus korában Vergilius Homerus hatására és nyomán írta Aeneis című épo-

szát. Ebben kegyes Aeneasnak, a Trója elpusztulása után onnan elmenekült királyfinak, a Venus istennő fiának Itáliába utazása közben történt kalandjait, a trójai istenek Itáliába vивését s a latin királyság első hatalmának megalapítását beszéli el a római költő. Hőséről a mondák nem éltek a nép lelkében oly részletesen, úgy kiszinezve, mint a görög époszok mondái; ő csak mondaszálakból dolgozott és nem az őskor naiv felfogásával. A Homerus két műve naiv éposz, ezekkel szemben a Vergiliusé műéposz. A műéposz hatása sohasem lehet akkora, mint a naiv époszé, mert csak egy költő, nem pedig egy nép kedélyvilága jelenik meg az alkotásban.

A magyaroknak naiv éposza nem fejlődött. E nép nem élt olyan körülmények között, hogy ajkán ősi mondái époszszá alakulhattak volna.¹⁾ A mi époszaink tehát műéposzok, mint a Vergiliusféle. Éposziróinknak mestere Vergilius és Homerus voltak, azért ezek ismerete nélkül egyiket sem lehetne kellően tárgyalni. Elbeszélő költemény költészetünkben eleitől fogva elég van, de epikai alkotás és költőiség csak itt-ott akad meg véletlenül a sok közül egy néhányban, úgy hogy mikor époszról beszélünk, még csak szóba sem jöhetnek.

Az első époszt nálunk későre, a 17 száz évben írták. Már az őskorban, a hunok és magyarok közös eredetéről, Atilláról, Álmosról Árpádról és más hősokról élt a nép ajkán a sok szép monda, melyeket a dalnokok versekbe szedve énekeltek; de ez a költészet elveszett, a mondáknak is csak a magva maradt reánk régi krónikásaink vagy külföldi írók munkáiban. Ha a kereszténység nemzetünk fejlődését más irányban nem tereli, ma talán naiv époszunk is volna.

Az a költő, ki a 17 száz évben Homerus és Vergilius nyomán az első magyar műéposzt megteremti, Zrinyi Miklós volt, Zrinyi, ki mint költő, államférfi és hadvezér egyaránt nagy. Ő nem mondai tárgyat dolgozott fel époszában. Ósének, Zrinyi Miklósnak és társainak Szigetvár védelmében tanusított hősiességét és a kereszténységért való önfeláldozását énekli meg, *Sz i g e t h i v e s z e d e l e m* czímen. A költemény szerint Isten a törököt a magyarok bűneiért büntetésből küldi reánk. Ebben van az esemény epikai megokolása. A vitézek miután Zrinyi Szoliman szultánt saját kezével megölte, mind hősies halált halnak. Ezzel a keresztények istene kiengeszteltetvén, a költemény a martir hősöknek, isten trónja előtt való megkoszoruzásával, szerencsésen végződik. Zrinyi époszának szerkezete kitünő,

¹⁾ Lásd ennek kifejezését Arany Jánosnál *Naiv époszunk* czímen prózai dolgozatai közt.

de darabos, erőltetett nyelve és döcögős verselése miatt mindig kevesen olvasták. Zrinyinek költőiség nélküli gyarló utánzója, Liszti László Mohácsi veszedelem című eposzával, mint költő, említést is alig érdemel; a 18 százban élt elbeszélő verselőink pedig még laposabban, szárazabban dolgoznak, mint a Zrinyi előttiek, azért bátran mondhatjuk, hogy utána első epikusunk, a ki irodalmunkban maradandó becsü művet alkotott, — Aranyos-rákosi Székely Sándor.

Székely 1797-ben született Kaalban, hol apja unitárius pap volt. Tanulmányait a székely-kereszturi és kolozsvári unitárius kolégiumokban, az akadémiát Bécsben végezte; aztán Tordán pap, később kolozsvári tanár, 1842-től haláláig, 1852-ig az unitárius egyház püspöke volt.

Az ő ifjúságában még az iskolák nyelve latin; de a magyar irodalom felvirágoztatása érdekében a mult száz végén megindult mozgalom javában folyt, többen tollat fogtak, hogy a nemes harczban részt vegyenek. Ez és Kazinczy Ferencz által a mult száz év tespedése korában elszintelenedett, megbénult nemzeti nyelvnek szebbé, jellemzőbbé és bővebbé tétele céljából megindított mozgalom is a fiatal Székely Sándor szemei előtt folytak le. Az ő szive is a meszsze mult nagyságán örömet merengett és a magyar jövő nagyságáról örömet álmódott, mint a Vörösmartyé és más ifju kortársaié. Ez a merengés és álmódás unszolta lelkét, hogy a nemzeti buzgóságban irodalmi téren ő is részt vegyen. Első kísérlete egy hősköltemény volt a kenyérmezei harcz-ról, fordította Luziade első énekét, azután Vienniasz czimen kezdett egy másik hőskölteményt, de félben hagyta. Minthogy az epika különösen vonzotta, Homerus és Vergilius tanulmányozásához fogott. Aközben lelke önkéntelenül is ellátogatott a régi hun és magyar mondákhoz. Rájött, hogy egyebütt sehol, ezekben kell magyar époszhoz tárgyat keresni. Mint testtől-lelkestől székely embernek, végre a hun mondákon nyugodott meg tekintete. A két nagy classicus költő művein tett tanulmánya alapján kísérletet tett magyar eposz írására és *A székelyek Erdélyben* czimen megírta a székelyek Erdélybe telepedését.

E költemény 1822-ben készült, nyomtatásban a következő évi Hebe-ben jelent meg, melynek ma példányai csak néhány nagyobb könyvtárban találhatók. A 25 éves fiatal költő műve új irányt nyitott meg, de még sem volt megjelenésekor akkora hatása, mint várni lehetett volna. Azonban elég volt a lelkes fiatal írónak, ha tudja, hogy egy Vörösmarty lelkesedéssel olvassa és azonnal felismeri, hogy a kis mű irodalmunkban nem mindennapi, nem is rég nem látott

hanem egészen új jelenség. Különbözik erről még lesz alkalommal szólni. Most vegyük kezünkbe a művet.

A székelyek Erdélyben éppen nem szerencsésen választott czimből nem gondolná az ember, hogy mi a költemény tartalma. Sok székely korabeli olvasó czime után mindjárt gondolhatta, hogy ez is valami száraz historia lesz, a minőt addig irodalmunk bőven mutatott fel versekben, s a melyeknek olvasásától bizonyosan irtóztak, tehát a cziménél tovább nem is ment.

A költemény három énekből áll. Az elején elmondja, mint az éposz-költők szokták, hogy fegyvereket és nagy tettű hősöket énekel meg, kik a honnyos nemzet (így nevezi mindig a hunokat), kétfelé szakadása után Erdélyben országot alkottak. Atila halála után a fiai közt kitört testvérharcz végén csak hétezeren maradtak Irnakkal, a többi honnyos Atila másik fiával, Khábával visszatért az őshaza felé. Ezután a muzsát kéri, hogy beszélje el, miképp mentek őseink, hogy nyerhették el az oltvizi kerthől az aranyalmát és hogyan szereztek Haddur segítségével békés lakóhelyet.

A testvérharcz után hátramaradt hunok, hős, asszony és gyermek ott vannak, hol a Maros a Tiszába szakad. A kicsiny számú hontalan nép vezéreitől sirva kér hazát. Ezért a párduczos ősök tanácskozásában, némelyek az őshazába visszatérést ajánlják, de mégis erősb okok alapján abban állapodnak meg, hogy a Kárpátok között valahol egy kis békés zugot keresve, oda letelepednek. A gyűlés végén, míg Zágón főpap lovat áldoz Haddur képe előtt és hazáért imádkozik, a nép feje fölött az égen fényes tűzgömb jelenik meg. Haddur titkait őrző főpap tudtára adja e népnek, hogy e jel istentől van, útjuk irányát mutatja. Irnak vezér kürtöt fuvat. A költő készülődés közben rövid jellemző-vonásokkal ismerteti a hun hősöket, legvégire hagyván Irnakot, ki barátságos szavakat intéz némely hős társához és vezeti népét a Vaskapui szoroson Dácia felé, hol a Maros mellett táborba szállanak. Ezzel végződik az első ének.

Míg a nép Vaskapunál pihen, a hegyek között vadászó hősöknek Haddur isten pásztorképpen megjelenik, s egy éjtel velük tölt egy pásztorkunyhóban, hová a hősöket az általa támasztott zivatar üzi. Itt vadakat sütvé regélnek. Irnak elbeszéli népe sorsát; Haddur megismerteti velök Erdély multját és ajánlja, hogy kerítsék hatalmukba az Olt mellett levő tündér-kertet. A kertben levő aranyalma birásától függ annak birása. A lángos oroslán, mely az almát őrzi, ne rettentse vissza őket. Egyszersmind akkora bátorságot önt lelkökbe, hogy tüstént készek volnának útra kelni; de a pásztor ké-

résére mégis ott maradnak, regélnek, iszszak Dácia nedvét és sok hangon dalokat énekelnek, mignem mindnyájokat elnyomja az álom. Hajnalban a hősök a Vaskapunál lévő táborba visszatérnek.

A III. ének az indulással kezdődik. Három napi útra a Strigy mellett pihennek; aztán folytatják útjokat. A Küküllő mellett elmenve, a két viznek nevet adnak (kikelő = kiáradó). A Homorod mellett újra nyugtatnak. Kréka, Irnak vezér édes anyja ekkor hal meg, kinek háromnapi gyászünnepet szentelnek és az erdőt, melyben a nagy hun király nejét eltemették, emlékére Krékának, Rikának nevezik. További útjukban elérkeznek az Olt mellé; itt azonban a Nemere, mely nevét fergetetgámasztó éjszaki rémtől vette, öt napig késlelteté dühével a vándor népet, míg végre a tündérkert közelébe juthattak. A kert szépséges leánykája, Alirán, régi jóslat által ígért éjszaki hősré vár, azért Kaimbár végső dák vezér, hiába kéri kezét; későre mégis kényszerűségből megígéri, hogy négy hónap múlva nejévé lesz. A szegény leányka búsan sétál egy este az Olt partján. Ime, egyszer csak drága paripákon négy éjszaki hőst pillant meg; azonnal a jóslatra gondol, eléjük megy és érdeklő tudakozódik. Irnak megismerteti vele sorsukat és céljukat. Alirán a tündérkertbe vezeti a hősöket és szelid arcához oly jól illő habozás után Irnaknak megvallja szerelmét. Kaimbárnak a dolgok új fordulata sehogysen tetszik, Irnaknak azt izeni a hozzá küldött hirtvivőtől, hogy országában településre hely nincsen, temetőnek azonban van elég. A kérdést egy napig tartó szörnyű csata dönti el. Kaimbárt, mikor már hős serge le van verve, maga Irnák öli meg. Haddur akaratából a csata után újra tűzgömb jelenik meg a levegőben, a minő útjok irányát elindulásakor mutatta volt és fejük felett szétpattanva eltűnik. Kálnok tudtára adja népének, hogy e jelet is Haddur küldötte, tovább már nem kell barangolniok, hanem e földön letelepedhetnek. Irnak Aliránnal házasságra lép, embereit pedig, székekre osztva, letelepíti és székelyeknek nevezi a székbeli honnyost.

Ime, a költeménynek tartalomismertetése.

Miből alkotta Sz. Sándor e művet? Gyenge mondaszálakból. Régi történetiróink fentartották a hagyományt és kivált a székely népnél ma is él, mely szerint Atilla halála után fiai harcra keveredtek egymással és e miatt megdőlt a nagy hun-birodalom. Ekkor Atilla egyik fia háromezer hunnal Erdély keleti felében telepedett le, kik azután székelyeknek nevezték magukat.¹⁾ Ez teszi a költe-

¹⁾ Hogy a székelyek Atilla népéből betelepült hunok utódai, az történelmi tény, állítják legrégebb krónikásaink, a kiknek hitelességét ezen igazság nem

mény tartalmának lényegét, csakhogy e szerint Irnakkal nem három, hanem hét ezer hun maradt. Ily keveset részletező hagyományokat használt fel Vörösmarty is *Zalán futása*-ban és ilyenekből alkotta legnagyobb epikus költőnk, Arany János is *Buda halálát* és a gyönyörű *Toldi trilogiát*.

A hun hősök nevei, kik Irnakkal a székely honfoglalásban részt vesznek: Zágon, Uzon, Kálnok, Ipor (Apor), Bárdocz, Bágyon, Vargyas, Gyula, Béli, Orband, Daczó, Cserey, Kászon részint három-székelyi helységnevekből, részint régi székely családnevekből vannak véve. Helynevek régi hősöktől és eseményektől származtatását általában szereti a mondaalkotás. A Romulus- és Remus-féle mondák a rómaiaknál Róma nevéből keletkeztek, Keveháza Keve ősi hős sírjától származik, Esküllő nevét úgy magyarázza a monda, hogy ott esküdt az oláh nép hűséget a honfoglaló magyaroknak. Székely tehát érzékkel járt el, midőn költött nevek helyett olyan hősöket léptet fel, kiknek neve a székelyek őskorából maradhatott fenn.

A Rika erdejéről szóló mondát is ügyesen használja fel. Igaz, hogy a régi hagyomány szerint Atilla király nejét, Krékát nem a székelyek betelepülésekor temették el a róla nevezett erdőben, hanem Atilla először Erdélyben lakott volna, s még életében halt meg itten neje.¹⁾ De hát Zrínyinél is Szolimánt az éposz hőse öli meg, pedig történelmi tény, hogy nem úgy történt; ugyde a költemény e feltűntetéssel óriásit nyert. Arany János nem változtat-e az Atilla-mondák régi formáin, midőn belőlük epikus művet alkot? Éppen a mondák leghajlékonyabbak a költő kezében. Székely tehát helyesen járt el, midőn a Rika mondáját is felhasználja.

Mely uton mentek a hunok a Székelyföldre, mikép és hol telepedtek először, ugyszintén az Irnak házasságáról a hagyomány nem tud semmit. A hol az első település történt, a költő tündérmesét, melyet az Olt és Feketeügy ölel, ma *Szépmezőnek* nevezik. Székely Sándor maga megírta Erdély történelmét s ha a település mikéntjére nézve valahol hagyományt látott volna, bizonyosan megemlíti. A költemény szerkezetében tehát a helyviszonyok bi-

hívői gyenge okokkal támadják meg, állítják Béla király névtelen jegyzője, Schwandtner *Kerum Hung. stb. czimű kiadványa* 33–34. lap; Simonis de Kéza *chron. Hung.* 61–63. lap; a bécsi képes krónika 77–78. l. s ezek után a legtöbb történetírónk.

¹⁾ Benkő József *Imago nat. Siculorum* 18–20. lapján Nagy Mátyásnak a 15. száz végén írt *Notationes de origine Siculorum* czimű, azután elveszett munkájára hivatkozva így mondja el a régi hagyományt.

zonyára az ő hozzáadásai, hogy a vékony hagyományszálakat egységes művé alakíthassa.

A hunokkal először a Maros Tiszába szakadásánál találkozunk, innen indulnak; a Maros mellett a Vaskapui szoroson át Dácia földére érve, három napig pihennek; aztán három napi utra másodszer a Strigy mellett, ismét három napra a Rika táján állapodnak meg, öt napra pedig a Nemere dühe tartóztatja fel őket. Utazásuk tehát nagyon is gyors. A költemény eseményeinek idejét magából a műből nem lehet határozottan megállapítani, de ha a többi utat a feltűntetethez viszonyítva vetünk hozzá, az egészet 25 napnál többre alig tehetjük. Ez pedig ha az akkori uttalan utazásra gondolunk és hozzá vesszük, hogy öreg, nő és gyermek együtt lépdelt, kevés idő.

Azt tán fölösleges is volna megemlíteni, hogy Haddur isten szerepe és a Kaimbáré szintén a költött részletek közé tartoznak. Ha mindezek mondákban élnek, akkor ma naiv époszuk is volna.

A költemény egységes szerkezetébe szorosan nem tartozó részek közül a hunok Irnak előtti történetére, az Erdély régi viszonyaira vonatkozók történelmieket, a két Küküllő nevének magyarázása pedig népmondai alapon történik.

Leginkább figyelemre méltó epizód a második énekben a Maros és Olt keletkezéséről szóló rege, melyet maga Haddur beszél el a hősöknek, midőn pásztor képében egy éjet velök tölt. A rege ez: Iszternek (Duna) volt egy szép vizi leánya, kibe Urpán, dák isten beleszeretett és erőszakkal megrontotta szemérmét. Hogy a leány apjának ne panaszolhassa el gyalázatát, Urpán egy sziklaüregbe zárta. Végre megszánván a szegény leányzót, szarvassá akarta változtatni, de az inkább akart kutfő lenni. Az isten ezt teljesítette. Akkor a leány két forrást bocsátott ki a sziklaüregből, melyek elindultak apjához. De Urpán szándékukat észrevevén, sziklákat rakott a két víz útjába. Ezek más vizek segítségével az akadályokat áttörték vagy kikerülték és Iszterhez jutva, elmondották a panaszt. Iszter több vízzel szövetkezve, harcot indított a nőcsábító isten ellen és azt sziklához paskolva megölte, leányát kiszabadította, s az esemény emlékeül a két folyót, Maros és Olt néven meghagyta.

Köváry László Erdély régiségeiben és Orbán Balázs a Székely föld leírásában közlik ezt a regét úgy, a hogy Szentgyörgyi Móricz a nép ajkáról leírta. E szerint a Maros és Olt Tarkó nevű tündér két leánya voltak; apjuk nem dák isten, hanem a Feketetenger szeleme és a fiuk apjukhoz igyekeznek, ketten két uton.

Világos, hogy a két rege ugyanazon alapu, csak más-más vál-

tozat. Székely is bizonyosan a nép ajkáról hallotta; a nála található változat még szebb. Hogy költeményébe fölvette, költői tapintatra vall: a Haddur történelmi elbeszélését vele szépen élénkíti. A dák istenek a regébe vonása a költő hozzáadása, hogy ez által még csodálatosabbá tegye. A nép dák istent, a minőről sohasem hallott, nem szólhatott regéjébe. Homerus utánzására vall e feltüntetés, kinél az isteneknek oly emberi szerepe van.

A mondottakból világos, hogy irónk költeményében annyira ragaszkodott a mondai alaphoz, a mennyire csak lehetett és hogy művének minden vonása nemzeti, felfogása romantikus. A székely nemzeti multhoz való meleg ragaszkodás szülte lelkében az egész művet.

A kis éposz szerkezetéről és költői szerkesztéséről Homerus és Vergilius mellőzésével nem beszélhetünk. E mű csak irodalmunkban új. Az éposz törvényeit az aesthetikusok is az előttök álló classicus görög és római művekből vonták el.

Az éposz irónknál szokásos kiindulás, a tartalom rövid előrebocsátása (expositio) Székelynél annyira a Vergilius nyomán készült, hogy a két mű ugyanazon szavakkal kezdődik. Arma virumque cano . . . költőnkél: Fegyvereket zengek . . . Zrinyinél pár első sor után: Mostan immár Marsnak hangosabb versével fegyvert s vitézt éneklek . . .

Költeménye elején Székely is a muzsát kéri, mint Homerus, hogy beszélje el a nagy dolgot, a mit czélba vett: Zengd-el Múza, mi ok készítette fel előink . . . A magyar élet muzsákat sohasem ismert, de költőnk korában amugy használják a poéták a classicus istenekről vett képeket, mintha azokról a hit élne lelkökben. Nem tetszett biz ez a magyar népnek soha. Zrinyi eposzában közelebb hozta volt a dolgot a mi felfogásunkhoz, ő a szűz anyát hívja segítségül, de Székely Zrinyit nem tanulta.

Mikor a költő classicus mintára éposziráshoz fogott, nagyon meg lehetett akadva a természetfeletti belévitelének kérdésével. Homerus és Vergilius népök isteneit szerepeltetik; ezeknek hatalma alatt állanak az események, a bonyodalom és kifejtett körülményei beavatkozásukkal vannak megokolva. Mit tehetett e tekintetben a magyar költő, mikor a hunok istenének még nevét sem ismerjük? Ugy segített a dolgon, hogy annak az alapján, mit őseink vallásáról tudhatunk, istent képzelt és azt szerepelteti művében. Haddur Szász Károly szerint, először ezen époszban fordul elő.¹⁾ Ő küldi a honta-

¹⁾ Szász Károly: A világirodalom nagy époszai. II. kt. 691. l.

lan népnek az út irányát jelező tüzgömböt, ő ad pásztor képében a hazát kereső népnek utasításokat, ő önt lelkökbe bátorságot és adja tudtokra ismét tüzgömbbel, hogy az ígélet földén vannak, tehát ő az eposzban az okok oka. Tulajdonságai nincsenek feltüntetve. Csak annyit tudunk, hogy lakása a Kaukazon van és a hunoknak nemzeti istene. Istenét vagy isteneit minden gyermeknép ilyennek képzei. Tehát e vonás, akár képzelték a hunok istenöket olyannak, a ki emberi alakban megjelenve is utasítja népét, akár nem, mindenestre igaz. A Székely által felvett ősiszent Vörösmarty is átvette Zalán futásába, a hol már nem Haddur, hanem Hadur a neve. Nála még ott találjuk evvel szemben Armányt, ki szüntelen a magyarok megrontására törekszik. Költőnkél akadályozó szellemül a Nemere szerepel. A Hadur név felvételének lehet is alapja, mert harcias népnek, a harcz istenére van legnagyobb szüksége. De sem a Székely, sem Vörösmarty istene nem jöhet tekintetbe, ha magyar mythológiáról van szó, mivelhogy csak az ők képzelődésének, nem pedig a néphitnek alkotásai. Ez az oka annak is, hogy nem annyira vonzó, mint a Homerus istenei, a kikről, a mit elmond a költő, azt a nép hitte is. Zrinyinél a keresztény isten, angyalok és ördögök szerepe az éposz gépezetében természetesebb.

A székelyek Erdélyben című eposzában a szerkezet jó: kezdet, célra törekvés, fejlemények, bár nagyobb bonyodalom nélkül és a szerencsés kifejlés mind egy epikai alapokon nyugosznak, az események egy fő hős körül csoportosulnak, tehát a mű egységes szerkezetű s a nagy esemény szerencsés megoldásával végződik, a mi éposznál szintén lényeges kellék.

Az epikus feldolgozás már több kívánni valót hagy hátra. Nincsenek messzeágazó bonyodalmai, a helyzetek, személyek és események nincsenek minden oldalról kidomborítva, a mű nem szélesül korrajzzá. Csupán az áldozást ismerteti meg a hunok összkósaiból; a hősokeket feltünteti, mint tanácskozókat, mint vadászokat, mint jó czimborákat bor mellett, mint vitézeket a csatatéren, de mindig röviden. A nép 3—4 heti utazása alatt többször napokig letelepedve pihen. Ismertethetné ilyenkor a családot, festhetne apró jellemképeket; a Kréka temetésének leírása is érdekes részlet lehetett volna; de mindezeket nem találjuk. Ezen hiányokért a műnek általános aesthetikai értéke kevés. De mindezek nem állottak a költő hatalmában, ily képeknek még alapjához sem lehetett elég ismerete a korról, a melyből tárgyát vette. Követője Vörösmarty már több epikai alkotó tehetséggel bír a rajzok kiszélesítésére.

A költeményt igaz nem mérik singgel, de mégis hasonlitsuk össze a mi költőnk művét nagy mesterei műveivel terjedelemre nézve. A székelyek Erdélyben első éneke áll 172, a második 185 és a harmadik 188 sor versből, tehát az egész 549-ből. A Homeros Ilias-ának 24 éneke közül csak az elsőben van 610 sor, az egészben pedig 15 ezer; a Vergilius Aeneis-ének 12 énekében közel tizezer sor vers van. Mindkettő óriás a mi époszunkhoz mérten.

Azonban ne nézzük úgy a művet, a hogy lennie kellene, hanem tekintsük úgy, a mint van s akkor, ha csodálkozásunkat nem is, de szeretetünket és méltánylásunkat megérdemli ez a dióhéjba szoritott csinos kis éposz. A mi benne található, az mind a maga helyén van és erővel, jellemzően, a szemlélhetőség kellékeivel feltüntetve; egymásutánja természetes és a mi az elbeszélő költeményeknek előtte kevés kivételével hibája, attól a Székely műve ment, t. i. nincs benne meg az untig-unalmas didaktikai fejtegetésmód, sehol szárazzá, historiai énekszerűvé nem lesz, hanem minden részén kellemes, üde elbeszélő hang cseng az olvasó fülébe és több helyt éppen vonzó részletei kedves képeket hagynak a lélekben. Így a szélesség, az epikai részletezés hiányát talán még érdemeül tudhatjuk be, ha elgondoljuk, hogy szélesíteni akarva, könnyen beleeshetett volna, mint annyi elbeszélő verselőnk a laposság és vontatottság hibájába, a mit pedig sem az olvasó, sem az aesthetikus nem bocsáthat meg a költőnek.

A székelyek Erdélyben nemcsak szerkezetében, hanem formájával is Homeros és Vergilius követésére mutat: hexameterben van írva. E vers hat lábból áll; hosszú sorai, a lengedi és lassú verslábak meg az ezek által alakult szabályos emelkedések és esések váltakozása és a harmadik láb közepén található metszet (caesura) a hexametert komoly, nyugodt, ünnepies előadásra különösen alkalmassá teszik. Az éposz éppen ilyent kíván. E versformát nálunk nagyobb elbeszélő műben először költőnk használja sikeresen. Előzőinél, még Révainál és Kazinczynál is, a classicus formák nehézkesek. Ő és utána Vörösmarty megmutatták, hogy költészetünk ilyen formában is szépen zenghet; így a verselés történetében is lényeges fejlődés kezdői.

Az egész mű 549 hexameterében versmérték kedveért való szófacsarásokat, nyaktekert szórendezést, erőltetett kitételeket sehol sem találunk, holott előtte classicus formában verselő íróinknál az effélék hemzsegnék. Elkerülésükhöz olyan nyelvérték kellett, a milyen csak

tehetségesebb költőnek lehet. Még hozzá hibás méretű sort is az egészben csak hatot találtam; az első énekben:

Irnak hátramaradt s nyugotan letelepedni vágya.

Tündérország keresésére véromlással . . .

Vártanak alkalmat s letelepedni honnyot ügyeltek.

a második énekben Atilla:

Járom alá készítette az ostorozott napnyugotot.

Elnyerhetni bajos, ércz-kert, lángos oroszlány . . .

a harmadikban Alirán:

Látá a négy hőst közelíteni s így szólt elejekbe:

E hatból is kettő bizonyára sajtóhiba, mert letelepedni szó még pár helyt jó elé letelepleni alakban; így téve belé, itt is kifogástalan lesz a vers; azt csak nem lehetni, hogy kétszer könnyen elkerülje egyazon hibát és kétszer ne tudja vagy ne akarja vagy éppen ne vegye észre.

Az egészben négy hexameter van, melyekben az ötödik lábön lengedi helyett lassú van, a mi ritkán mestereinél is előfordul. Az ai, ei néhány helyen egy szótagnak van véve (evéidnek, öbleit, vizeinkben, hadait), a mi megengedett volt és a leend szó kétszer egy szótagnak. Ezekért ugyan, mint többen ráfogták, verselését incorrectnek nem lehet nevezni.

De nemcsak a szabályos és szépen folyó verselés adják meg a költői forma külső szépségeit. A szép jelzők, hasonlatok és élénk apró leírások is elejétől végeig nem egy példában állanak előttünk. E tekintetben is, a mi Homerusnál és Vergiliusnál megvan nagyban, itt megtalálható kicsinyben.

A költők apja gyönyörű nyelvében lényeges sajáttság az állandó jelzők használása, mint: fehérölü Hera, szélesen országoló Agamemnon, istenféle Achilles, kékszemű (ökörsemű) Athene,¹⁾ Vergiliusnál kegyes Aeneas, szörnyű Ulixes stb. Székely kétségtelenül az ilyenek példájára mondja: Irnak, a népvezető hős, homlokban csontos Bágyon, sarkantyus Gyula, Béli csatátértő, sok idők nagy bajnoka Kászon, botviselő főpap s még sok ilyes. Ezeken kívül sok szépen alkalmazott élénkítő jelző található, pl. a zúgó sereg égre emelte robajját, hordja öreg Kászon nagy dárdája hatalmát, a gyorskaru hősök készülnek sütni vad őzet, a sok halmok fia beszél.

¹⁾ Szabó István fordítása szerint.

Párbeszédeit is rövidség és tartalmasság jellemzi. Czuczor, a ki szintén irt classicus formájú eposz-féle műveket, e tekintetben jóval mögötte áll; nála a tanácskozó hősök beszédében több a szóhalmaz, mint a tartalom. Székelynél párbeszédeiben a megszólítások rendszeren egy sor hexameteren végig mennek.

Szcythák, honszerzők, hadrontók, népeket őrzők!
Kászon, régen erős bajnok, haza s fejedelem őrije!

Mintha Homerustól hallanók:

Hirnökök, istenhoz, Zeus küldnöki s emberekéi!
(Ilias I. 334. Szabó ford.)

Atreus ága, dicső Menelaos, nemzetek őre!
(U. o. XVII. 13.)

Vagy Vergiliusnál:

Oh Dardánia fénye, teukrok büszke reménye!
(Aeneis II. 281.)

és több más.

Leginkább emelik nyelve szépségét hasonlatai, melyeknek egy része Homerus után készült ugyan, de mindenik a maga helyén szépen van alkalmazva. Közülök csak egy párt említek föl.

S mi vad oroszlányként kölykért tusakodva csatázunk.

Mikor Irnak esküszik, hogy kész lesz népeért élni vagy halni s felszólítja, hogy kössenek vérfrigyet:

Mint mikor éjszak erős zivatarja csap által az erdőn,
A tölgyek zúgnak, távolra kihallik az árza:
Ugy zúgott a Nép, a hang riadozva csapongott,
Végezván Irnak seregéhez szólva beszédjét.

(I. ének.)

A Kaimbárral való csata leírásában is szép hasonlat a következő:

Igy csattog vészharca az éjszaki fergegeknek,
Hogyha falombok közt egymást hasogatva csatáznak;
Zug a mély erdő, a tölgyek sudari sívnek,
Nagy recsegés zúgás gyakorolva zubong az egekbe.

(III. ének vége felé.)

Kaimbár, mikor Irnakot megtámadja :

Ordit érzetiben vesztének, mind vad oroszlány.
 És Irnakra rohant, vagdalt, szeldele és tört.
 Ellentáll a Hős és mint tölgy ingani nem tud.

A terjedelmes hasonlatok alkalmazásában Vergilius is Homerust követte, kitől néha egész képeket át is vett. Hát Székely kitől tanult volna efféléket, ha nem mestereitől! Igaz, hogy a valódi nagy költőn a mások hatása, a kiket tanult s a kik lelkesítették, sohasem látszik meg, hanem ők maguk alkotnak új képeket, de egy kezdőnek, a kinek annyi nehézség áll útjában, kevesebb teremtető is nagy dicsőséget hoz.

Csak nagy irodalmi fejlődés után alkothat egy irodalmi fajban öröksépet és eredetit még a nagy tehetségű költő is. Arany és Petőfi, ha a mult száz évben vagy ha csak ezen száz első két tizedében lépnek fel, eredetiség tekintetében aligha emelkedhetnek oly magas fokra. Székelyünk is a maga tárgyának teljesen ura; a mit mestereitől tanult, annak tudta öntudatosan hasznát venni. Ezért van, hogy classicus formában ugyan, de egészen romanticus, korához illő felfogással jelenik meg nála a székely honfoglalás.

Legnagyobb hiánya, mint már mondtam, hogy nem szélesíti époszát koreképpé és nincsenek terjedelmes leírásai. Azonban apró leírásai között nem egy van figyelemre méltó. Álljon itt például az áldozás leírása.

Ércz kürt

Harsoga szét a nagy térségen, jött az özön nép
 S görbe karét állott. Zágon mély csendben előment,
 Hozva lovat ragyogó zablán, leütötte sűvöltő
 Bárdal, szent vérét csészéből földre leönté.
 És könyörögve borult Haddur képének elébe :
 „Haddur! Népvezető, Sczythák őrzője, Hadisten!
 Áld meg hadnagyaink, Népünknek fegyvereit áld meg,
 És vgy békében boldog hony földire lakni!“

Vonzó leírás a pásztor-kunyhó képe, melyben a hősök tölgytönkökre leülvén vadat sütvé regélnek. E jelenet végén a pásztor képeben velük mulató isten:

borkorsót ingatva kezében,
 Sorra adá: itták a Hősök Dácia nedvét

És dicsérték és áldák bőv halma' gyümölcsét
 És vadakat forgatva regéltek vig örömeiben.
 Sok hangon dalokat zengének tűz melegénél.
 Zúga azonban künn dörgő fergeteg árja.
 Éjfélt volt és görbe karóba dölve szunyadtak.

Ilyenek más apró leírásai is, kevés szavuk, de jellemzőek, élénkek. A felhozottaknál még szebb a csata-leírás, tele van hangutánzó kifejezésekkel. Azonban legsikerültebbnek tartom az Alírán szerelme feltüntetését. Ez oly jellemző, a gyöngéd, ártatlan leánykát oly vonzóan festi!

Ámde Alíránnak keblét ellepte szerelme.
 Hallgata és bágyadt. Terjedt titkolva az égés.
 Ráfüggeszti szemét a Hősre s habza beszédben.
 Ismételte szavát s mondásait újra felejté
 És nem birva tüzét, lankadván reszkete és fort.
 Éjjel ereszkede, a völgyben hús szelek ingtak.
 Nincs nyugalma, heves lángokban küzdve vezérlé
 Irnakot

Hősei jellemét oly apróra nem dolgozza ki, mint Homerus és Vergilius, de apró jellemzései nem elmosódók. Mindenik férfiú népeért élni-halni tudó hős; borozás közben jó vig czimborák, mai magyar szokás szerint sok hangon énekelve tánczra kerekednek, de nem szilajok és féktelenek; a tanácsban oly bölcsek, mint a mily vitézek a harcban. Főhőse, Irnak legtöbb oldalról van jellemezve; ha meg kell lenni, rettenthetetlen hős, de nem keresi a harczot, éppen mint Vergilius kegyes Aeneasa. Mint ez népének előrelátó vezetője, társainak barátja; azok érzik felsőbbiségét, de ő nem érezteti; alapjelleméhez híven inkább szövetség által szándékozik bujdosó népét biztosítani, mint karhatalommal; népének kevés száma élénk tudatában él. Isteni jel mutat nekik hazát, és mégis barátságos izenettel küldi követét a szilaj, erőszakos Kaimbárhoz; mikor pedig az durva választ küld. megharagszik és haragjában rettenetes, igazán Atilla fia. Anyját gyöngéden szereti, halálát három napig gyászoltatja az egész néppel. Szépen festik jellemét az öreg Kászonzhoz intézett szavai, kit nagy hadi bárdjával forgolódni látván, barátságosan megszólítja: „Hejh! ha serény ifju éveidnek tartana erője és még volna veled tiz bajnok, szivben egyenlő, esküszöm, egy honnyot tizen megvívni tehetnők. A tanácskozásokban mindig szava dönt, de a más nézetét tisztelti és okokkal megdöntve teszi félre.

És én ezzel a kis mű ismertetésének végére jutottam. Láttuk, hogy benne kicsinyben az éposznak minden kelléke megtalálható, még pedig csinosan alkalmazva, a tárgyválasztás, szerkezet, feldolgozás, verselés, nyelvének festései és képei mind arra mutatnak, hogy igaza van Toldy Ferencznek, a nagy irodalomtörténet-írónak, midőn rövid jellemzése végén azt mondja, hogy ez egy csodálatos sugallat műve.

Ha általános aesthetikai becse nem nagy is e kis műnek, ámde irodalmunkban, nemzeti szempontból örökbecsű jelenség. Vörösmarty többször nyíltan beismerte, hogy e mű olvasása közben, ennek sikeireit látva fogamzott meg lelkében a gondolat, hogy classicus formájú nemzeti éposz írásához fogjon.¹⁾ Így született meg a Zalán futása és Vörösmartynak más nagybecsű classicus formájú kisebb epikai alkotásai, melyekben a Székely Sándorénak minden előnye fokozottabb nagyságban ragyog. E kettő hatása alatt írta Czuczor, kevesebb műbecsű, de irodalmunkban szintén nem kis jelentőségű epikai műveit. Igaz, hogy népszerűségnek ma egyik classicai époszirónk sem örvend, még a csúcson álló Vörösmarty sem, mert az idegen forma bármily erővel és változatos szépséggel zeng is, csak nem tudta magát megkedveltetni a magyar füllel, hanem azért a költők érdeme nem kisebb.

Mi volt Székely előtt a magyar elbeszélő költészet? Említettem már, hogy alig van két-három becsesebb terméke, a Zrinyi époszát kivéve. A lelkes diáknak, mert költőnk az volt, mikor művét megírta, idegen remekeket kellett tanulmányozni, hogy művének formát adhasson. Az igaz, hogy népszerűbb lett volna költeménye, ha magyar formában írja, de milyen fejletlenek voltak a magyar formák! és milyen örökszépék és akkor divatosak a classicus formák! Másképp nem járhatott el, hiszen ő is kora gyermeke volt.

A mult száz év vége és a jelen száz év kezdete a magyar alkotmány megmentésének és a magyar irodalom felvirágoztatásának hazafias mozgalmairól nevezetes. Ez utóbbiban vett részt sikerült kísérletével Székelyünk is. Ha ő nem kapja azt a csodálatos sugallatot, a Vörösmarty szép epikus művei aligha megszületnek, és ha ezen kor írói nem buzgólkodnak a nemzeti nyelv és irodalom ujjíteremtésében, akkor későre ha eljő az Arany, Petőfi és Jókai kora! 1822. előtt 53—60 esztendővel még azt hitték Bécsben, hogy a magyar nemzet elnémetesítése úgy fog menni, mint a karikacsapás és munkához láttak. De éppen ez ébresztette fel a nemzeti önérzetet. Így indult meg aztán az említettem hazafias mozgalom.

¹⁾ Lásd Vörösmarty életrajzában Gyulai Páltól.

Ha ma irnának egy olyan művet, mint a Székelyek Erdélyben, kevés figyelmet érdemelne, de mert írója azon korban írta, mert új irodalmi fajt honosít meg vele, mert elbeszélő költészetünk ősi hibáit egyszerre mind elkerülte benne, sikere nem fél, hanem egész siker. Nincs mű, melyen az éposz törvényeit az iskolában jobban lehetne szemlélni, mint A székelyek Erdélyben. Azért jól tenné Gyulai Pál, ha az Olcsó könyvtárban kiadván, könnyen hozzáférhetővé tenné.

Aranyos-rákosi Székely Sándor még e műve után is próbálkozott az epika terén. Írt Mohácsiász czimen (négy ének, 1824.) megjelent tőle a Dierniász, mely két énekben Osián-féle nyelven prózában van írva, Rege Bécs ostroma idejéből, Mikola Mária honi hős rege és Hattyu Epos Hunyadyról. Azonban e regényes elbeszélések, valamint Az ember, a Döbrentei Gáborhoz írt költői levél és a Figyelőben megjelent Ódák, melyekkel a lyrában tett kísérletet, kevés irodalmi értékkel bírnak, egyedül nyelvük szép, de költői szín és lendület csak itt-ott vehető bennük észre, szóval gyenge kísérletek. Ennélfogva verseivel, melyeknek írásával 1830. után fel is hagyott, csak egyetlen költői sikere volt. Ez az egy azonban örök emléket biztosít nevének a nemzeti irodalom történelmében!

Legvégül nem hagyhatom említés nélkül tudományos irodalmi termékeit. Erdély történetei, Világtörténet Dittmár szerint, Az unitária vallás történetei Erdélyben, Az unitária vallás eredete, A húnok és avarok várairól, Zsidó régiségek Erdélyben és A föld alakulásáról czimű művei mindannyian mély tudományosságának és írói tehetségének szép emlékei a magyar irodalomban.

PÉTERFI LAJOS.

A VARGYASI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA TÖRTÉNETE.

A vargyasi unitárius ekklézsia eredeti alakulásának idejét határozottan tudni, irt adatok hiánya miatt, nem lehet; de bizvást feltehetni, s hitelesen kimondhatni, hogy az unitarizmus legelső mozgalmi e községben meleg rokonszenvvel találkoztak s az ősi Daniel család vezérlete alatt, az első alakult ekklézsiák közé számítható, mire elég okszerű, s meggyőző körülmények, szóhagyományok s némely jegyzetek is kellő felvilágosítást szolgáltatnak.

I. Rendes anyakönyv 1750-ik évben keletkezett ez előczimzéssel: „Diarium, sive Libellus, constnens nomina Baptizatorum, Denatorum, vel Mortuorum, et Copulatorum, In Nobili Populosa, ac Venerabili Ecclesia Vargyasiensi unitaria, mihi Patria ab Anno

1750.

„Jubilaeo, qui dedit Inicium officii mei Pastoratus Stephano Máté de Vargyas.“

Vizsgálati jegyzőkönyv keletkezett 1744-ben, környéki esperes Menyhárt Sámuel parancsolatjából.

Még ezek felett egy urvacsorai használatban levő ónkannán 1606-ik év látható, mely az első vizsgálatkor leltározva van. Mind a régiebb, mind az újabb jegyzőkönyvekből feltűnik, hogy a vargyasi ekklézsia ügye és érdekei a régi nemes Daniel családdal oly szoros összefüggésben állottak, s állanak ma is, hogy erről is némely figyelemreméltó adatokat előre bocsátani szükségesnek vélem, mint a melyek ez ekklézsia történeteit befolyásolták.

Ez a legrégebbi székely főnemes család, az Udvarhely melletti Budvár pogány fészekből kiszállva, Erdővidéknek Vargyas és Kormos folyamok kies völgyeit foglalta el; az egyik ág, a három tetős halom alatt véde elterült Vargyast, a más ág a szomszéd szép területű Olasztelket szállta meg, mint főbirtokos és véduraság; — később csere által esett Felső Rákos község is birtokukba. Kétségkívül ezeknek sikerült az itt talált pogány népeket keresztény vallásra megtéríteni, a reformatio terjedését is elősegíteni, s végre az unitarizmust a Székelyföldön meghonosítani; — mire elég bizonyító adat, hogy a időnként felmerült tüzes küzdelmek, üldözések, nyomások, — s még a hirhedt keserű Dajka püspök vérszomjas, tüzzel-vassal pusztító fanatizmusa ellen is Vargyas és Felső-Rákos községeket, s általában lakósaikat védték s megtartották a tisztá unitárius vallásban; — kezdetől fogva ez időig erélyes, buzgó főgondnokokat adott az unitárius anyaszentegyháznak.